

Az élő Jókai

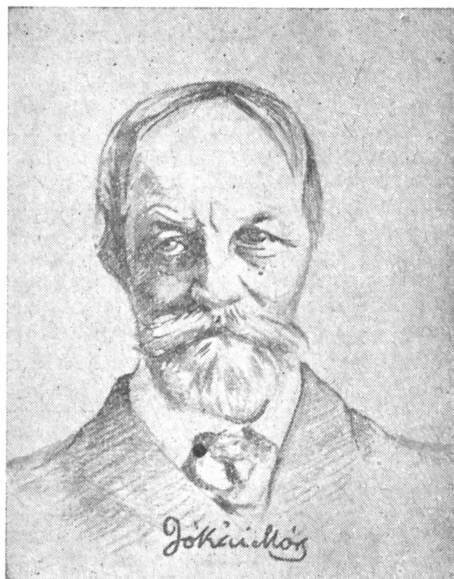
HOGYAN AJÁNlja A KÖNYVTÁROS JÓKAI MŰVEIT

Ötven évvel ezelőtt halt meg Jókai.

A halál utáni első fél évszázad a halhatatlanság nagy erőpróbája. Ha egy írónak, költőnek írásművei ötven esztendővel a halála után még mindig változatlanul népszerűek, akkor az az író vagy költő elnyerte a maga igazolását a történelemtől. Jókai regényeit ma ugyanolyan szeretettel, ugyanolyan érdeklődéssel olvassák, mint azokban az évtizedekben, amikor a könyvkedvelő közönség izgatottan várta egy-egy Jókai-regény megjelenését: Ha megnézzük könyvtáraink statisztikáit, ha figyeljük, hogy az új kiadásokban piacra kerülő Jókai-könyvek milyen hamar kelnek el, megállapíthatjuk, hogy az ötven esztendő mitsem ártott a legnagyobb magyar romantikus népszerűségének.

Életében is, halála után is a legkülönféle szempontú kritika sokfajta kifogásolni valót talált Jókai életművében. A lélektani hitelesség hiányától a kompozíció lazaságáig szemére vetettek mindent, amit csak bírálat író szemére vehet. Az olvasóközönség pedig igen kevéssé olvasta a Jókairól szóló kritikákat, és lankadatlanul olvasta Jókait. Író és kritika vitájában pedig a hiteles bíró csakis az olvasók közvéleménye lehet. Szó sincs róla, a nagytömegek véleményét sokféle helytelen szempont is befolyásolhatja, a fellángoló népszerűség nem okvetlen ismörve az irodalmi értéknek, ámde ha ez a népszerűség nemzedékről nemzedékre tart, ha ez a népszerűség már nem egy pillanatot hangulathullámmáadásának eredménye, hanem változatlan, sőt inkább erősödő, mintsem lankadó közvélemény, akkor itt már a történelem ítéletéről kell beszélnünk. A félszázados történelem pedig Jókai javára döntötte el az író és kritika vitáját.

Természetesen egy olyan óriási életműben, mint aminőt Jókai könyvalakban megjelent műveinek 110 kötete magába zár, az irodalmi érték igen nagy egyenletlenségeit vehetjük tudomásul, annál is inkább, mert Jókai igen nagy mértékben volt a hangulatok embere s így ítéleteit, véleményeit és irodalmi módszereit is pillanatnyi benyomások befolyásolták, hol jó, hol rossz irányban. Politikai magatartása sem mondható túlságo-

san következetesnek, noha sokkal következetesebb, mint ahogy általában kritikusi ezt állítják róla. Ha meg akarjuk érteni a Jókai-regények mondanivalóit, ha a műveken keresztül közel akarunk férkőzni alkotójukhoz, akkor meg kell keresnünk azt a világnézeti alapot, amelyről Jókai megítélte a világot. Ez első pillantásra nem is olyan egyszerű, mert igen nagy a távolság, mondjuk »Az aranyember« általában realistának mondható szemlélete és például a »Bálványosvár« ábrándos vadromantikája között. Vagy a »Kiskirályok« éles nagybirtokos ellenesége és »A névtelen vár« feudalizmussal való szimpátiája között. Szinte tucatjával sorolhatnók fel az egymásnak világszemléletileg látszólag ellentmondó Jókai-regényeket. Mindezt azonban érthetővé teszi, ha meggondoljuk, hogy az író honnét indult, milyen célok lebegtek szeme előtt hosszú életének útján és milyen érdekeket szolgált egész magatartásával.

A Jókai-család nemesi familia volt (az író egész 1848-ig y-nal írta nevét, a forradalom demokratikus buzdulatában tette neve végére a plebejus i-betűt). A családja élete azonban már régen nem emlékeztetett a feudális életformára. Jókaiék komáromiak voltak, a ritka magyar

ajkú polgárváros lakói. Létük alapja nem földbirtok és nem a nemesi-jobbágyi termelési viszony volt. Az író apja ügyvéd, rokonsága malomtulajdonos, gabonakereskedő és egyéb hasonló polgári egzisztenciá. Tehát ahhoz a réteghez tartoztak, amely a negyvennyolc előtti emberöltőben legkövetkezetesebb hordozója volt a társadalmi haladásnak. A magyar polgári forradalom előkészítői, jól tudjuk, nemesek voltak. A gyér polgárságú Magyarországon a polgári forradalomnak nem lehettek burzsoá tömegei, még kevésbbé magyar ajkú burzsoá támaszai, hiszen alig volt magyar ajkú polgár. Ennek folytán a polgári eszme legerőteljesebb képviselői a már polgári életformát élő nemesekből kerültek ki. Jókai tehát mind származásával, mind ifjúkorának komáromi élményeiből következőleg a forradalomra készülő polgárság liberalizmusát hozta magával. 1848-ig, sőt még a forradalmat követő hetekben sem vált el egymástól ez a polgári liberalizmus a polgárságon túlnéző forradalmi demokráciától. Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy a forradalmi napokban a forradalmi demokrata Petőfi és a polgári liberalizmusért harcba kelő nemesi értelmiségi Jókai együtt lehetett a forradalmi ifjúság vezére. De ugyanez magyarázza, hogy a forradalom későbbi szakaszában Petőfi és Jókai személyesen is elhidegült egymástól. Nem két jó barátnek történetes összekülönbözése volt ez, hanem két eszme erőteljes hordozójának szétválása akkor, amikor a történelem szembeállította egymással az addig szövetséges eszméket. A szabadságharc bukása azután a közös reakciós ellenség győzelme folytán egy történelmi időszakra újra egymás mellé állította a liberalizmust és a demokráciát, hogy együttesen tiltakozzék a nemzeti elnyomás ellen — és ez az oka, hogy Petőfi alakja és az eszme, amelyet ő hordozott, olyan pozitíven jelenik meg Jókai emlékezetében. Majd amikor a kiegyezés végkép elválasztja egymástól a polgárság és a tömegek érdekét, akkor Petőfi emléke is el-eltorzul Jókai emlékezetében, amiként ez bekövetkezett a »Politikai divatok« című regényében.

Jókai tehát az 1848-ban forradalmi, az elnyomatás 18 éve alatt nemzeti ellenállásban lévő, 1867-ben kiegyező és Tisza Kálmán kormányra kerülésétől kezdve a nagybirtokosokkal együtt uralomban ülő magyar polgárság kifejezője volt. Ha ebből a szempontból tekintjük Jókait, ak-

kor azt kell megállapítanunk, hogy írásműveinek minden ellentmondása, csak látszatellentmondás, azaz pontosabban nem az író bizonytalanságát jelentik, hanem az általa kifejezett osztály állandóan meglévő ellentmondásait. Amiben és amikor a magyar polgárság forradalmi volt, forradalmi volt Jókai is, amikor osztálya a haladást szolgálta, azt szolgálta Jókai is, amikor a polgárság reakcióba fordul, vele fordul el Jókai is forradalmi hagyományától. Természetesen ez a kapcsolat a magyar polgárság és Jókai között akár milyen mély, mégsem gépies, hiszen az író 48-ban forradalmi vezér volt, Haynau idején halálra keresett bujdosó, a Bach-korszak éveiben a nemzet reménységeinek fenntartója — ezek az emlékek nem múltak el nyomtalanul tőle. Tehát még abban az időben is, amikor a Habsburg császár-királyok hűséges hívévé szegődik, forradalmi emlékei lehetővé teszik nem egy hibának meglátását és megbíráását. A kiegyezés után ő az, aki még egyszer felemeli szavát a nagybirtokosság kényuralma ellen (»Kiskirályok«). Ő az, aki mindig újra idézi 48 és Petőfi emlékét. Ő az, aki a legteljesebb rokonszenven hangján népszerűsíti nálunk a dekabristákat (»Szabadság a hó alatt«). És ő az, aki nem tudja egyértelműen elítélni a párizsi kommun hőseit. Ha mint polgárt rémüléssel is tölti el a fegyvert ragadó és a tőkét fenyegető proletár, nem tagadja meg elismerését a barikádok hőseinek emberi nagyságától (»A lélekidomár«, »A véres kenyér«). Sőt ennél is tovább megy: bár igen ellentétes érzelmeikkel, de mégis megsejti, hogy az út a proletariátus győzelméhez és a szocializmus-hoz vezet (»A csigák regénye«).

Egykori forradalmár emlékeinek köszönhető, hogy a dolgozó tömeg vágyai és törekvései sohasem váltak idegenekké tőle. A szocializmus lényegével sohasem volt tisztában, még akkor sem, amikor erősen rokonszenvezett az utópizmussal. A proletariátus határait sohasem látta tisztán, és nem igen tudta megkülönböztetni a kispolgárságtól. De az első pozitív munkásalakokat mégis neki köszönhetjük (»Egy magyar nábob«, »A gazdag szegények« stb.). És életének utolsó esztendejében egyre inkább hitte, hogy az emberi boldogság csak a polgárságon túl következhetik el (»Ahol a pénz nem is ten.).

Az ötven éve halott Jókai kritikusaival szemben tehát megnyerte a vitát. De az is bizonyos, hogy éppen következetes polgári magatartásáért, sokminden elavult belőle, elavult mindaz, amit a fejlődés a polgárság történetéből lomtárba dobott. És az maradt meg belőle, ami egykor haladó és értékes volt a polgári magatartásból. 48 forradalmi vezére, az önkényuralom üldözőttje, a nemzeti öntudat fenntartója, a forradalmi emlékek élesztője, a haladó hagyományok népszerűsítője, a hűbéri maradványok bírálója — ez az, ami Jókaiából él és halhatatlan. Ezek azok a nagy eszmei mondanivalók, amelyeket korlátlan mesekitaláló képzetével, lebilincselő elbeszélő modorával, és csillogó humorával halhatatlanul tudott kifejezni. Halhatatlanok azok az alakjai, akikben nemzedékek számára adott eszményképet, hiszen ő volt az, aki a nagybirtokos urak Magyarországon olyan polgári ideálokat tudott teremteni, mint Berend Iván, vagy Timár Mihály; aki a kiegyezés Magyarországon olyan forradalmár eszményeket tudott felmutatni, mint Baradlay Ödön és Richárd.

Jókai népszerűsége tény, és egyáltalán nem csodálatos tény. De ha a tanácstalan olvasó megkérdezi a könyvtárost, hogy hát melyik Jókai-regényt is ajánlja elolvasásra, nem egy könyvtáros, legalább is tévovázik, hogy a dúsgazdag életműből mit ajánljon és mit ne ajánljon. Természetesen egészen másképp kell válaszolni egy nagyműveltségű, a marxizmus-leninizmus ideológiájában elmélyült olvasónak, aki meg tudja érteni, hogy Jókai mikor miért haladó és mikor miért nem az, mint egy olyan olvasónak, aki megfelelő kritika nélkül veszi kezébe a könyveket. Az előbbi számára az a válasz, hogy nyugodtan olvasson el minden Jókait. De az utóbbinak azokat a Jókai-könyveket adjuk a kezébe, amelyek egyértelműen nevelik hazaszeretetre, forradalmiságra, az alkotóember megbecsülésére. És itt elsősorban azokra a regényekre gondoljunk, amelyekben Jókai Magyarország útját mutatja meg, attól kezdve, hogy a hűbéri rend elvesztette létjogosultságát, egészen addig, amíg a magyar polgár oda nem ült társuralkodónak a földbirtokos mellé. Ezek, történelmi sorrendben, így következnek egymásután.

»R a b R á b y«, a XVIII. század végének Magyarországa, a hazai felvilágosodás első nemzedékének regénye, a romantikus Jókai egyik legrealistább műve.

»A z a r a n y e m b e r«. A magyar polgárság kialakulásának regénye. Sokak szerint a legszebb Jókai-mű. Voltak, akik azt is állították, hogy ez a legszebb magyar regény. Talán igaz is.

»Egy magyar nábob« és folytatása a »Kárpáthy Zoltán«. Ez a két regény a magyar nemesség útját mutatja meg a reformkorig és a nemesi liberalizmus kialakulásáig. Sajátos érdekességük, hogy itt jelenik meg először irodalmunkban a pozitív munkások és itt találkozunk először a kozmopolitizmus erőteljes leleplezésével Kárpáthy Abelino figurájában.

»És mégis mozog a föld«. A reformkor értelmiségének regénye. Főhőse, Jenőy Kálmán, részben Katona József, részben Kisfaludy Károly sorsának irodalmi változata.

»A k ö s z i v ű e m b e r f i a i«. Ez a családregény, amely írójának talán legnépszerűbb műve, 1848 forradalmának és szabadságharcának nagyszabású körképét adja egy hős anyja és három fiának történetén keresztül.

»A fekete gyémántok« a magyar kapitalizmus regénye. A nemzeti tőke harca a nagybirtokkal és az egyházzal szövetséges nyugati kalandortőke ellen.

Ez a néhány regény csak szűk példalódzás Jókai roppant életművéből, sőt még az egyértelműen maradandó értékű művek közül is. Hiszen itt vannak a Dekameron felejthetetlen novellái, itt vannak a nemzeti múlt dicsőségét felelevenítő romantikus történetei, itt vannak csodálatos fantasztikus regényei. Vajjon fel tudjuk-e idézni a török korszakot ő nélkül? (»Erdély aranyakora«), vagy emlékezhetünk-e a kuruc szabadságharcra Jókai nélkül? (»A lőcsei fehérasszony«; »Szeretve mind a vérpadig«). De mégis, mindenekelőtt éppen ezeket a felsorolt regényeket kell elolvasatnunk mindenkivel, aki még nem olvasta őket. A többi már bízzuk Jókaira.

HEGEDŰS GÉZA